

Začiatky slovenskej hospodárskej štatistiky

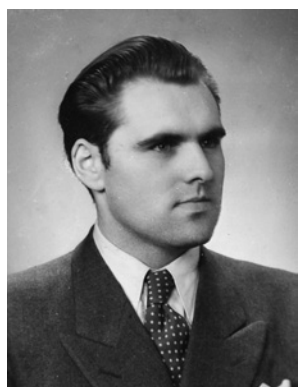
Vznik a pôsobenie odboru pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky

František Chudják, Andrea Leková
Národná banka Slovenska

V prvej polovici 20. storočia sa začali v Spojených štátoch amerických a v Európe zakladat' rôzne ústavy zamerané na výskum konjunktúry hospodárstva, hospodárskych cyklov a pod., ktoré pôsobili samostatne alebo ako súčasť rôznych inštitúcií, napríklad štatistického úradu, centrálnej banky alebo univerzity. Cieľom našej štúdie je podať krátky prehľad vývoja a činnosti takéhoto typu výskumného ústavu na Slovensku v hektických časoch druhej svetovej vojny.

Imrich Karvaš

Vojtech Krajčovič

V roku 1939 došlo v strednej Európe k závažným geopolitickým zmenám, ktoré sa výrazne dotkli aj vtedajšieho Československa. Dňa 14. marca 1939 bol pod ochranou Nemeckej ríše vyhlásený Slovenský štát a v nasledujúci deň bol vytvorený Protektorát pre Čechy a Moravu. Na Slovensku sa začalo s horúčkovitou prípravou na založenie slovenských ústredných orgánov, keďže všetky centrálné úrady po uvedených zmenách zostali v Prahe. Už 4. apríla 1939 vznikla Slovenská národná banka na čele s guvernérom Imrichom Karvašom, v Európe uznávaným odborníkom, ktorý kládol veľký dôraz na rozvoj odborného výskumu v hospodárskej sfére. Z tohto dôvodu bolo už pri vzniku Slovenskej národnej banky zriadené ako jej súčasť študijné oddelenie. Pri organizácii oddelenia a pri určovaní jeho funkčnej náplne poslúžilo ako inšpiračný zdroj študijné oddelenie bývalej Národnej banky Československej. V septembri 1940 bolo toto oddelenie premenované na národohospodárske oddelenie a podliehalo priamo guvernérovi.

Študijné oddelenie ihneď po svojom vzniku začalo pre potreby Slovenskej národnej banky a tiež pre potreby ústredných štátnych orgánov vydávať jedenkrát mesačne hospodárske správy a rôzne analýzy, ktoré sa týkali národného dôchodku, hospodárskej, devízovej a exportnej kapacity Slovenska a daňového zaťaženia obyvateľstva. Vypracúvanie požadovaných správ a analýz bolo spočiatku veľmi komplikované, keďže k dispozícii neboli štatistické údaje a so stratou úrodných oblastí južného Slovenska došlo k výrazným zmenám v doprave, poľnohospodárstve a v priemysle. Študijné oddelenie sa pri jednotlivých výpočtoch a odhadoch muselo opierať o údaje v starších publikáciách rôznych autorov, napríklad Huga Meszáros, alebo o odhady Zemedelskej rady pre Slovensko a Ústredného združenia slovenského priemyslu.

Hospodárske správy vydávané študijným oddelením Slovenskej národnej banky od augusta 1939

nadväzovali na mesačné správy bývalej Národnej banky Československej, boli však určené len pre členov Bankovej rady Slovenskej národnej banky, členov vlády, predstaviteľov ústredných hospodárskych úradov a pre nemecké hospodárske miesta. Ako totiž uviedol Imrich Karvaš: „V záujme vojnového hospodárstva prijala vláda počas prvého roku vojny rozhodnutie, ktoré zakazovalo zverejňovanie štatistických prác o hospodárstve. Súčasne sa zaviedla hospodárska cenzúra, dozerajúca na dodržiavanie zákazu. Cenzúru vykonávalo ministerstvo hospodárstva. Išlo pritom o tajné opatrenie, ktoré zavádzali všetky krajiny vedúce vojnu.“ Nakoniec boli uznesením vlády Slovenskej republiky zo dňa 17. augusta 1941 všetky hospodárske štatistiky prehlásené za prísne dôverné a tajné.

Z iniciatívy Imricha Karvaša sa vedenie Slovenskej národnej banky rozhodlo (podľa vzoru iných zahraničných ústavov s takýmto zameraním) vytvoriť ústav, ktorý by sledoval hospodárske pohyby, skúmal ich a spracovával so zámerom regulácie a optimálneho vývoja hospodárstva. Preto bol dňa 4. októbra 1940 na základe vládného nariadenia č. 267/1940 Slovenského zákonníka v rámci Slovenskej národnej banky vytvorený odbor pre výskum konjunktúry. Imrich Karvaš sa otázkou založenia podobného ústavu zaoberal už v medzivojnovom období a za jeho prvý pokus v tejto oblasti možno považovať založenie Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi v roku 1932. Pri svojich úvahách zriadiť ústav pre výskum konjunktúry sa inšpiroval najmä činnosťou Inštitútu pre výskum konjunktúry v Berlíne (*Institut für Konjunkturforschung*), ktorý v roku 1925 založil a viedol profesor Ernst Wagemann. Po vzniku Slovenskej republiky v roku 1939 a po vymenovaní Imricha Karvaša za guvernéra Slovenskej národnej banky došlo k nadviazaniu užšej spolupráce medzi študijným oddelením Slovenskej národnej banky a Inštitútom pre výskum konjunktúry v Berlíne. Na jar roku 1940 dokonca profesor Ernst Wage-

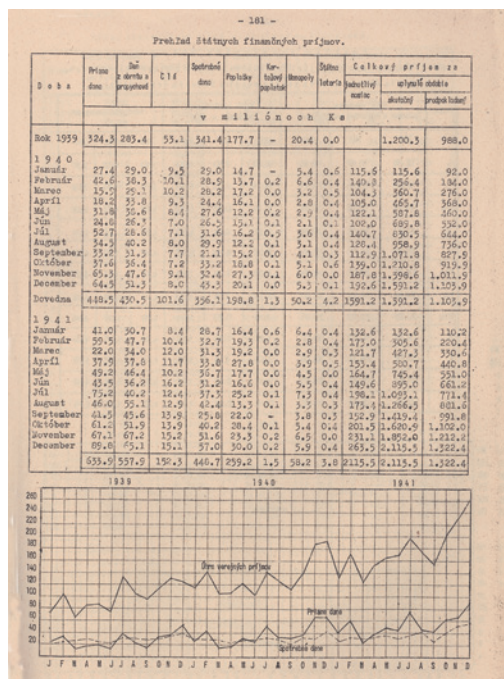
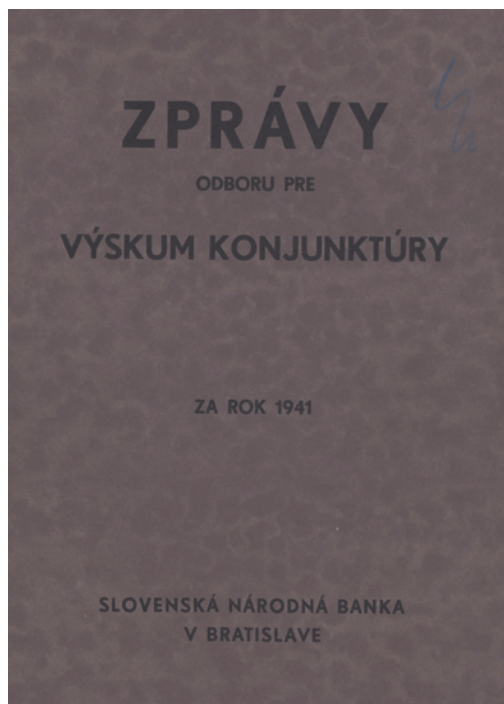
mann navštívil Slovensko, aby tu osobne vykonával výskum v okolí Piešťan. Počas svojej cesty, na ktorej ho sprevádzal guvernér Imrich Karvaš, sa profesor Wagemann stretol s najvyššími predstaviteľmi Slovenského štátu a na pôde Slovenskej univerzity predniesol 9. mája 1940 prednášku s názvom Liberalizmus a riadené hospodárstvo v hospodárstve svetovom. Vzájomné rozhovory medzi Imrichom Karvašom a Ernstom Wagemannom boli podnetom na realizáciu myšlienky, aby výskum konjunktúry na Slovensku vykonávala Slovenská národná banka na zákonnom podklade. Vtedajšie študijné oddelenie Slovenskej národnej banky nemalo totiž zákonné oprávnenie požadovať správy a údaje. Stávalo sa preto, že „u hospodársky činných osôb nebolo dostatočnej ochoty podávať dobrovoľné správy a dáta, ktoré od nich Slovenská národná banka požadovala.“

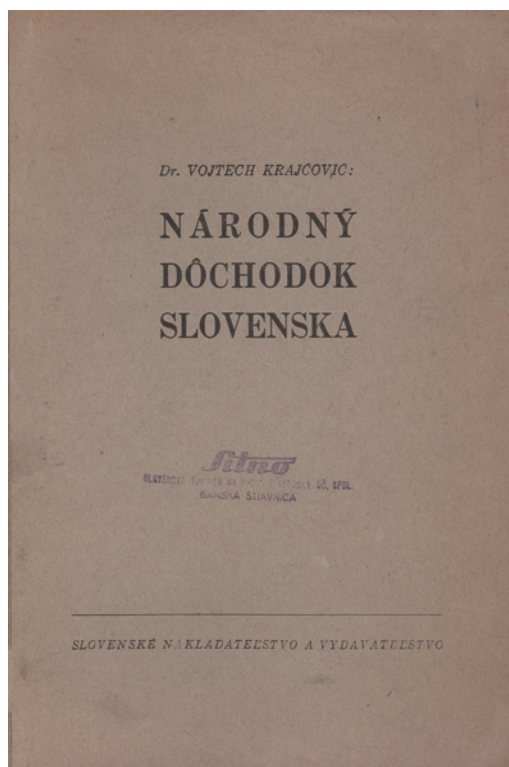
Odbor pre výskum konjunktúry sústreďoval dáta a správy ekonomického charakteru nielen zo Slovenska, ale i zo zahraničia, spracovával ich a sprístupňoval na vedecké a praktické účely. Jeho úlohou bolo aj publikovať správy, poskytovať informácie a poradenskú činnosť hospodárskym, politickým a vedeckým kruhom. Na tento účel bola banka oprávnená požadovať od ekonomických subjektov podklady vzťahujúce sa na odbor ich hospodárskej činnosti. Ako vyplýva zo samotného názvu odboru, jeho ďalšou činnosťou bol výskum a sledovanie konjunkturálneho vlnenia hospodárstva. Prednostom tohto úradu bol Vojtech Krajčovič, ktorý bol 1. júla 1941 vo veku 27 rokov vymenovaný za jeho riaditeľa. Na tento post ho už vopred vybral guvernér Imrich Karvaš, a to pre jeho teoretické vedomosti v oblasti národného hospodárstva a tiež pre jeho jazykové schopnosti (hovoril po anglicky, nemecky, francúzsky a maďarsky). Je zaujímavé, že takmer všetci zamestnanci odboru boli čerství absolventi pražskej alebo bratislavskej univerzity, ktorí absolvovali kratší či dlhší študijný pobyt v Berlíne, Paríži alebo v Londýne. Do svojich funkcií boli prijímaní len vďaka svojim odborným znalostiam, bez ohľadu na politické a náboženské presvedčenie, čo bolo zvláštnosťou v prostredí totalitného štátu. Viacerí zamestnanci odboru pre výskum konjunktúry boli výrazne ľavicovo orientovaní. Niektorí, napríklad Ján Púll, boli zapojení do komunistického odboja a po vojne sa stali významnými predstaviteľmi nastupujúceho komunistického režimu.

Odbor pre výskum konjunktúry počas svojho pôsobenia nadviazal spoluprácu s podobne zameranými ústavmi v zahraničí. V Nemecku to bol najmä už spomínaný Inštitút pre výskum konjunktúry v Berlíne, ktorý v roku 1941 zmenil názov na Nemecký inštitút pre výskum hospodárstva (*Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*). Medzi Vojtechom Krajčovičom a Ernstom Wagemannom sa rozvinula pomerne čulá korešpondencia a dochádzalo aj k vzájomným výmenám poznatkov. Slubne sa rozvinula spolupráca aj s Maďarským inštitútom pre výskum hospodárstva (*Magyar Gazdasagkutató Intézet*) na čele s Dr. Istvanom

Vargom. Oba ústavy si vzájomne vymieňali publikácie, ale aj poznatky týkajúce sa štatistických metód použitých na výpočet národného dôchodku a štruktúry hospodárstva.

Odbor pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky vydával každý mesiac pre potreby Slovenskej národnej banky a ústredných štátnych orgánov hospodárske správy v slovenskom a nemeckom jazyku. Správy boli zložené z textovej a tabuľkovej časti. Textová časť zachytávala základné cenové pohyby, ťažbu kovov a uhlia, vývoj priemyslu a poľnohospodárstva, cestovného ruchu. V tabuľkovej časti pribudli informácie o čer-

paní cedulového úveru, o žirových a šekových účtoch, prehľad vkladov v rôznych skupinách peňažných ústavov, štátne finančné príjmy a indexy cien. Od roku 1941 začali vychádzať širšie koncipované (štvrtročné, polročné a ročné) správy odboru pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky, zaoberajúce sa podrobnejšie vývojom štátnych financií, peňažného a kapitálového trhu, cien, miezd a plátov, priemyselnej produkcie, poľnohospodárskej výroby, dopravy a zahraničného obchodu.

Odbor pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky okrem periodických publikácií z času na čas vydával aj špeciálne zošity. Najmä *Zvláštny zošit pre výskum konjunktúry č. 1 – Ceny* predstavuje unikátny dokument spracovaný na vysokej odbornej úrovni. Obsahuje metodické podklady na výpočet cenových indexov, a to hlavne indexu veľkoobchodných cien, indexu maloobchodných cien a indexu životných nákladov. Autori predložili podrobnú analýzu cenových pohybov, miezd a plátov a spotreby obyvateľstva. V závere práce predstavili svoje argumenty o nevyhnutnosti stanovenia pevných a regulovaných cien. Tento dokument sa stal jedným z podkladov pre nastavenie stabilnej cenovej a mzdovej hladiny na Slovensku v rokoch 1941 až 1944.

Zamestnanci odboru pre výskum konjunktúry napísali aj viaceré práce zaoberajúce sa hospodárskou kapacitou Slovenska. Možno spomenúť najmä brožúru Vojtecha Krajčoviča s názvom *Štruktúra slovenského hospodárstva*, ktorá potom, čo vyšla v nemeckom jazyku pod názvom *Die Struktur der slowakischen Wirtschaft*, vyvolala vlnu záujmu v zahraničných, predovšetkým vo švajčiarskych podnikateľských kruhoch. Dochá-

dzalo tak k paradoxnej situácii, keď na jednej strane hospodárske štatistiky o Slovensku boli považované za prísne tajné a cenzurované, no na druhej strane zahraniční podnikatelia, ktorí chceli na Slovensko exportovať alebo iným spôsobom tu podnikáť, požadovali spoľahlivé údaje. Niet sa preto čo čudovať, že z odboru pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky z času na čas unikli citlivé informácie. Z dôvodu veľkého záujmu zahraničných podnikateľov, ale aj pre propagandu, vydalo v roku 1942 Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky nemecko-slovenskú publikáciu *Hospodársky obraz Slovenska/Wirtschaftsbild der Slowakei*, na príprave ktorej sa vo veľkej miere podieľali pracovníci odboru pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky.

Podobne veľký ohlas v domácich odborných kruhoch zaznamenali dve publikácie Vojtecha Krajčoviča zaoberajúce sa problematikou tvorby národného dôchodku, ktoré boli súčasťou jeho habilitačnej práce na Slovenskej univerzite. Najmä druhá kniha s názvom *Národný dôchodok Slovenska*, vydaná v roku 1944, predstavuje najvýznamnejšie dielo Vojtecha Krajčoviča, ktoré sa po dlhom čase zabudnutia opäť dostáva do centra záujmu hospodárskych historikov na Slovensku.

Imrich Karvaš už v roku 1942 navrhol pretvoriť odbor pre výskum konjunktúry na samostatný Ústav pre výskum konjunktúry, lebo podľa jeho názoru „*len takto bude zabezpečená nezávislosť tohto ústavu a možnosť jeho ďalšieho rozvoja*“. Po dlhých rokovaní sa v roku 1944 na základe zákona č. 81/1944 Slovenského zákonníka odbor pre výskum konjunktúry vyčlenil zo Slovenskej národnej banky a zmenil svoj názov na Ústav pre výskum hospodárstva. Ústav pre výskum hospodárstva pôsobil do roku 1947, keď splynul so Štátnym štatistickým a plánovacím úradom.

Poslednou významnou publikáciou, na ktorej sa podieľali pracovníci Ústavu pre výskum hospodárstva, bola *Štatistická príručka Slovenska*, ktorá vyšla v roku 1947. Táto príručka predstavuje základný pramenný materiál k poznaniu štruktúry slovenského hospodárstva v rokoch 1939 až 1944, ale najmä v prechodnom povojnovom období 1945 až 1947, pričom jej autori sa pokúsili zosumarizovať rozsah vojnových škôd. Do roku 1993 predstavuje jednu z mála komplexných a dôveryhodných štatistických prác vzniknutých na Slovensku.

Štatistické výkazy odboru pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky, ktoré sa predkladali nemeckým partnerom, boli na príkaz guvernéra Imricha Karvaša úmyselne falšované, aby Nemecko nemalo presný prehľad o hospodárskej kapacite Slovenska. Guvernér Imrich Karvaš bol totiž zapojený do protifašistického odboja. Po vypuknutí Slovenského národného povstania ho 3. septembra 1944 zatkle gestapo a okrem iného ho obvinilo z falšovania štatistických výkazov. Imrich Karvaš však uvedené obvinenia pri vypočúvaní na gestape v Brne 20. septembra 1944 poprel: „*Je prirodzené, že spriatelena Nemecká ríša mala k dispozícii štatistické dáta a práce každý*

XV. VOJNOVÉ ŠKODY.
XV/1. Hodnota vojnových škôd v r. 1939—1945.

Rad. číslo	Predmet	Doviedna škoda (v mil. Kčs)
1	2	3
1	Sačstvo, bielizeň a obuv	5 838,1
2	Bytové zariadenie a umeléčné predmety	6 130,4
3	Peniare, cenové papiere a štátna povodňová	37 154,1
4	Zivý inventár	10 954,9
5	Vozidlá	279,2
6	Stroje, nrtvy inventár a zásoby	7 353,7
7	Občianske budovy	3 685,6
8	Hospodárske staviská	1 015,7
9	Zemepisné prevodzovne a továrne	5 693,1
10	Ľoď nehmotností	13 798,6
11	Verejné budovy a komunikácie	2 669,5
12	Ľoď budovy	19 889,6
	Doviedna	114 461,4

XV/2. Počet zničených a poškodených domov.

Číslo okresu	Okres	Počet				
		spolu	z toho so zničeným alebo poškodeným domom	štátne príslušných	čísle ne-štátne príslušných	štátne príslušných
1	2	3	4	5	6	7
1	Baňa, Nová	32	28	611	81	952
2	Bánovce nad Ľupčou	71	39	152	39	268
3	Bardejov	71	26	128	81	179
4	Bratislava-mesto	1	1	242	364	569
5	Bratislava-okolie	19	17	129	91	450
6	Brezno a Hronosm	31	30	314	35	2 477
7	Bystrica, Slovenská	38	37	359	290	2 064
8	Bystrica, Považská	40	13	37	2	174
9	Bytča	23	5	55	—	34
10	Čadca	13	6	40	22	49
11	Dala, Stará	24	6	22	25	188
12	Pečiince	35	29	32	11	329
13	Gabča	44	1	15	5	14
14	Galants	20	16	158	152	403
15	Giraltovce	60	25	189	5	438
16	Hlohovec	42	13	26	39	1 478
17	Horná Stredná	46	43	307	101	55
18	Chlmec, Kúrovský	35	2	9	—	59
19	Iľava	31	11	77	398	869
20	Kamná, Modrá	69	55	97	82	923
21	Kassovský Váň	24	19	85	181	29
22	Kelmärok	29	11	3	21	900
23	Komárno	24	24	244	—	48
24	Košice-mesto	1	1	28	59	1 000
25	Košice-okolie	101	64	196	353	611
26	Kremnica	31	24	417	363	1 849
27	Krupina	75	63	258	—	105
28	Kvibin, Dolný	35	13	88	14	—

mesiac. Príslušné podklady dostávalo priamo nemecké vyslanectvo cez ministerstvo zahraničných vecí a zástupca riše v rade národnej banky od riaditeľstva banky. Nemôže byť teda ani reč o tom, že Slovensko zatajovalo pred ríšou produktivitu svojho hospodárstva. Bolo to tak, že poradca pre hospodárstvo pri nemeckom vyslanectve mal kedykoľvek k dis-

pozícii všetky štatistické prieskumy". Falšovanie štatistických a hospodárskych údajov zasielaných do Nemecka vo svojich spomienkach uvádza aj Peter Zaťko, generálny tajomník Ústredného združenia slovenského priemyslu a najbližší spolupracovník Imricha Karvaša. Napriek tomu, že sa gestapu väčšinu obvinení nepodarilo dokázať, Imrich Karvaš bol vo februári 1945 odsúdený na trest smrti, pričom sa mu podarilo prežiť iba zázrakom.

Podobne dramaticky sa odvíjali aj životné osudy riaditeľa Ústavu pre výskum hospodárstva Vojtecha Krajčoviča, ktorý sa koncom októbra 1944, po dohode s bývalým ministrom zahraničných vecí Ferdinandom Ďurčanským, rozhodol uskutočniť rozsiahlu študijnú cestu do Maďarska, Chorvátska, Nemecka a Švajčiarska. Požiadal preto vtedajšieho guvernéra Slovenskej národnej banky Rudolfa Kubiša o povolenie vycestovať a o poskytnutie finančných prostriedkov. Rudolf Kubiš však jeho žiadosť 3. novembra 1944 zamietol, keďže Ústav pre výskum hospodárstva od 15. augusta 1944 už nepodliehal Slovenskej národnej banke, ale zvláštnemu kuratóriu. Napriek tomu sa Vojtech Krajčovič rozhodol v polovici novembra 1944 odcestovať do Chorvátska, a to aj bez oficiálneho vyslania. Tu však bol spolu s ďalšími štyrmi osobami zatknutý a obvinený z pokusu o nadviazanie kontaktov s miestnym odbojovým hnutím, ako aj z niekoľkonásobných pokusov o podplatenie úradov. Po internácii v Sarajeve a Záhrebe bol Krajčovič napokon prevezený do Viedne, odkiaľ ho deportovali do Nemecka. V koncentračnom tábore Mauthausen bol odsúdený na smrť. Vykonaniu rozsudku zabránilo oslobodenie tábora spojeneckou armádou. Následkom niekoľkomesačného väznenia sa zhoršil jeho zdravotný stav, a preto sa po oslobodení rozhodol liečiť v Paríži. Na Slovensko sa už pre nástup komunistického režimu k moci nevrátil. O jeho ďalšom pôsobení nemá veľa informácií, vieme len, že v roku 1946 emigroval do Spojených štátov amerických, kde založil a viedol exilovú organizáciu Výbor pre oslobodenie Slovenska.

Napriek tomu, že odbor pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky, respektíve Ústav pre výskum hospodárstva pôsobil iba krátky čas, položil základy hospodárskej štatistiky na Slovensku. Správy, zošity a publikácie vydávané odborom pre výskum konjunktúry sú základným zdrojom pre poznanie vývoja hospodárstva na Slovensku v rokoch 1939 až 1945. Obsahujú základné údaje o vývoji cenových indexov, mzdových indexov a o spustení inflačnej špirály v rokoch 1943 a 1944. Viacerí zamestnanci odboru (napr. Štefan Heretik, Adela Hornová a ďalší) sa neskôr vypracovali na výrazné osobnosti československej ekonomickej vedy.